

THE CONCEPTS OF “FOREIGNER” AND “ABROAD” IN THE LITERARY WORKS OF HERTA MÜLLER

Teodora-Bianca MORARU

“Lucian Blaga” University of Sibiu

Abstract: The aim of the present article is to present the various aspects and means of representation concerning the concepts “foreign” and “foreignness” in various literary works of the Banat-Swabian Nobel prize winner Herta Müller.

The main stylistic particularity of the Nitzkydorf-born author is the “foreign view”, which originates in the known, the familiar. Due to the Romanian communist regime and the relentless pursuit of the Securitate, the objects of everyday life lose their concrete sense, personifying the pursuer and his oppressive mechanisms.

The foreign is present in the works of Herta Müller already in her first work, “Niederungen”(eng. “Nadirs”), an utterly ironic portrait of the Banat-Swabian German minority living in the West of Romania, characterized by intolerance, clinging to century-old, outdated traditions and crushing any attempt of individual affirmation.

The Soviet labor camp, where 70.000 members of the German minority living in Romania were deported beginning with 1945, is another universe of the foreign. Müller's novel, “Atemschaukel”(“The Hunger Angel”), written in collaboration with the Transylvanian lyricist Oscar Pastior depicts a world characterized by hunger and the will to survive, by the drive to stay alive in a foreign environment.

This article focuses on the various stages of Müller's literary creation, insisting on the elements which make up her original and inimitable style, which fascinates and captivates readers all over the world.

Keywords: Herta Müller, foreign perspective, Banat-Swabian, Securitate, Oskar Pastior

În lucrările scriitoarei germane de limbă germană și română Herta Müller conceptele de „străin“, „străinătate” și „inadaptare” joacă un rol deosebit de important, fiind multi-stratificate și complexe.

În cadrul prezentului referat mi-am propus o radiografiere a diferitelor modalități de prezentare a acestor concepte, a mijloacelor de exprimare și a figurilor de stil prin intermediul cărora Herta Müller le integrează și interpretează în operele ei. Analiza nu se dorește a fi una exhaustivă, intenția mea este aceea de a alege câteva lucrări reprezentative din punct de vedere al acestui aspect și analizarea diferitelor tehnici de „ambalare” a conceptelor de „străin” și „străinătate” sub aspect literar și stilistic.

Pe plan compozițional, se observă o evoluție de la particular la general, în primele opere sentimentul străinătății, al necunoscutului fiind prezentat în cadrul universului arhaic, limitat al satului șvăbesc bănățean, urmând ca apoi să se ajungă la concepte mai complexe, cum ar fi emigrarea, deportarea sau inadaptarea individului într-un mediu social ostil (lagărul de muncă silnică).

Stilul inconfundabil al Hertei Müller, compus din propoziții scurte, dar deosebit de expresive, cu o încărcătură sugestivă ridicată, înglobează elemente complexe, cum ar fi conglomerate de percepții senzoriale, permanenta opoziție familiar-străin, descrieri detaliate, „Privirea Străină” sau poetica obiectelor.

În romane ca *Încă de pe atunci vulpea era vânătorul*, *Animalul inimii* sau *Astăzi mai bine nu m-aș fi întâlnit cu mine însămi*, opoziția familiar-străin este redată îndeosebi prin permanenta urmărire exercitată de Securitate asupra „victimelor”, care devin astfel animale

vânate, aflându-se într-o permanentă stare de suspiciune, de alertă, în cele mai multe dintre cazuri vecină cu nebunia.

Leagănul respirației, cel mai recent roman publicat, se distinge printr-o percepție exacerbată a lucrurilor, prin intermediul cărora sunt definite personajele și caracteristicile acestora. Dihotomia familiar-străin cumulată cu condițiile vitrege, inumane din lagărul de muncă forțată duce la o alienare a personajului principal, care re trăiește permanent în plan mintal aceste experiențe.

Elementele stilistice inovative contribuie la conturarea unui stil care surprinde prin forță, expresivitate și originalitate.

Încă din prima culegere de povestiri, *Ținuturile joase* (germ. *Niederungen*) apărută în anul 1982 în forma cenzurată la editura *Kriterion* din București, iar ulterior în variantă completă la editura Rotbuch, în Republica Federală Germană, autoarea născută în satul bănățean Nițchidorf tratează problema existenței și inadaptării într-o enclavă germană cu reguli și norme rigide, unde noul și străinul nu sunt acceptate sub nici o formă. Acest lucru o marchează profund, determinând-o să nu se identifice cu acest univers marcat de o frică permanentă, de ură și intoleranță, care înăbușește orice urmă de emancipare.

În viața de zi cu zi a comunității dominate de conformitate toate contururile se estompează, strivind orice încercare de auto-afirmare prin individualitate sau orientările „progresiste”. Această înăbușire începe încă din cercul strâmt al familiei, unde copiilor li se inoculează disprețul și desconsiderarea față de toate elementele străine, corelate cu o legătură strânsă la o lume a valorilor de fațadă, ca de exemplu ordinea, curățenia, cumpătarea sau sânguința.

Deja din prima povestire, *Discurs la înmormântare*, care conține puternice elemente autobiografice, protagonista – un alter ego al scriitoarei – este privită de comunitatea șvăbească din micul sat bănățean ca o intrusă, ca o străină, pentru simplul fapt că nu îi vine în minte o anumită „cuvântare” la moartea tatălui ei - fost ofițer SS - subordonată unor anumite „reguli” bine știute de toți membrii comunității și pe care ea, doar un copil, a cutezat să le nesocotească.

Descrierea reacțiilor protagonistei la aflarea veștii că trebuie să țină o cuvântare reprezintă un conglomerat de percepții senzoriale, descrise într-o manieră magistrală:

Toți se uitau la mine. Ochii-mi suiau la cap, prin gâtlej. Am dus mâna la gură și mi-am mușcat degetele. Pe dosul mâinii se vedeau urmele dinților mei. Dinții mi-erau fierbinți. Din colțul gurii îmi picura sânge pe umeri. Vântu-mi smulse o mânecă de la rochie. Plutea în aer ca un abur negru.¹

Este evidentă opoziția noi – eu, respectiv comunitate – protagonistă. Personajul nu este descris prin prisma individualității sale, ci prin apartenența la comunitate. Acesta se pierde în masa brună, germană, care și după al doilea Război Mondial refuză să accepte înfrângerea, ținând cu dinții de niște reguli dintr-o eră demult apusă.

În pofida apropierei de spațiul arhaic al coplării, *Ținuturile joase* este în același timp un document al îndepărtării, al înstrăinării și izolării, amplificate de guvernarea defectuoasă și represiunile unui regim comunist corupt, precum și un trecut fascist latent, care continuă să trăiască nu doar în memoria comunității șvăbești din Nițchidorf, dar și în conștiința autoarei. Prin analiza și criticarea provincialismului ca stare psihosocială, Herta Müller reușește în *Ținuturile joase* o demontare a lumii de zi cu zi, a concepțiilor și valorilor șvăbești.

¹ Müller, Herta: *Ținuturile Joase*, Humanitas Fiction: 2012. Traducere și note de Alexandru Al. Șahigian, pg. 12

*Călătorie într-un picior*² (germ. *Reisende auf einem Bein*), publicat în 1989, reprezintă primul roman al Hertei Müller scris după emigrarea în Berlinul de Vest. Această operă reprezintă documentarea minuțioasă a părăsirii țării natale, cu toate pregătirile pe care îl implică un asemenea lucru, și sosirea autoarei într-o țară străină (lagărul de tranzit, locuința, explorarea lumii occidentale de trecători și spații comerciale).

Deja din titlul operei se întrevide starea intermediară dureroasă a protagonistei de origine germano-română, Irene, prinsă între decizia de a rămâne și a pleca. Narațiunea este presărată cu o pleiadă de tensiuni între proximitate și distanță, între străin și familiar, între rămânere și despărțire. În plus, autoarea face numeroase comparații între „cealaltă țară” și conceptul de imediat, de „aici”, ambele fiind universuri ce-i pricinuesc durere: prima datorită înstrăinării, a doua datorită familiarității.

Atunci când vede pozele pe care le făcuse pentru pașaport, Irene se percepe ca pe o străină, o inadapată:

O persoană cunoscută, dar nu ea însăși. Iar acolo unde conta cu adevărat, unde conta pentru Irene, adică la ochi, la gură, și acolo, la scobitura dintre nas și gură, era vorba de o persoană străină. O persoană străină se strecurase în figura ei.

Ce era străin în figura ei îi aparținea celeilalte Irene.

Odată ajunsă în Germania de Vest, protagonista observă că toți imigranții par a purta cu ei o „altă persoană”, o identitate care a rămas lipită asemenea unui stigmat:

O sărută pe Irene.

Când el îi luă geamantanul, ea îl privi.

Irene îl privi în ochi, iar Stefan întoarse capul. Irene cunoștea din cealaltă țară aceste priviri fugare. Această jenă.

La Sosiri, oamenii vorbeau tare, dar încă le mai stăruia în gât altă persoană. Irene o știa prea bine pe acea persoană.

Și pentru că acești străini aveau înfipte în gâtlee persoane cunoscute, ei nu mai erau doar străini. Deveneau mai străini decât străinii.³

Eseul „Privirea străină sau Viața-i un sictir bătut în piură” (germ. *Der fremde Blick oder das Leben ist ein Furz in der Laterne*⁴) apărut în 1999, și înglobat apoi culegerii de eseuri *Regele se-nclină și ucide* (2003) reprezintă o reflexie complexă asupra mecanismelor procesului de scriere în tematizarea diferenței dintre familiar și străin.

„Privirea străină” tipică autoarei nu este rezultatul părăsirii țării natale și emigrării în Germania, ci s-a format deja în România, din lucruri cunoscute:

Primul lucru ce i s-a certificat acestui text a fost ‚Privirea Străină’. Argumentul fiind că am venit în Germania dintr-o altă țară. Ochi străin, sosit într-o țară străină – multora explicația li se pare satisfăcătoare, mie însă nu. Pentru că nu asta e cauza Privirii Străine. Privirea am adus-o cu mine din țara de unde vin, și unde totul mi-era cunoscut.⁵

² Müller, Herta. *Călătorie într-un picior*. Traducere din germană de Corina Bernic. București: Humanitas Fiction: 2010, pg.20

³ Id., pg. 27.

⁴ Müller, Herta *Der fremde Blick oder Das Leben ist ein Furz in der Laterne*, Göttinger Sudelblätter, ed von Heinz Ludwig Arnold, Wallstein Verlag, a 3-a ediție, 2009.

⁵ Id., trad din lb. germ de Teodora Moraru, pg. 25

Pentru Herta Müller, conceptul de „străin“ nu reprezintă opusul unui lucru „cunoscut“, ci al unuia „familiar“. Ea este de părere că un lucru străin nu trebuie să fie necunoscut, însă un lucru cunoscut poate deveni străin, sau a fost dintotdeauna străin.

Acest lucru este vizibil în mod clar în descrierea copilăriei trăite în satul Nițchidorf și la care am făcut deja referire analizând *Ținuturile joase* și se amplifică odată cu părăsirea satului natal și al mutării în orașul Timișoara odată cu începerea studiilor universitare.

Tot atunci, autoarea face cunoștință cu Securitatea și metodele de urmărire și intimidare ale acesteia, care implică mai ales pătrunderi în sfera privată, intimă a autoarei odată cu efectuarea de percheziții la domiciliu. Una dintre practicile cele mai des întâlnite în cadrul acestor violări ale sferei private ale celor vizați este schimbarea locului anumitor obiecte în locuință. Astfel, acestea își pierd pentru Herta Müller însemnătatea obiectivă, primind conotații subiective, transformându-se în metafore și personificări ale urmăritorilor, ale pericolului iminent. Într-un limbaj aparent simplu, dar mustind de conotații și semnificații, autoarea radiografiază în mod amănunțit un astfel de „control“ la domiciliu și implicațiile acestuia asupra existenței sale:

În felul acesta, (...) bicicleta nu poate rămâne multă vreme bicicletă, nici părul platinat – păr platinat, nici parfumul – parfum, nici clanța – clanță, nici frigiderul – frigider. Mai curând sau mai târziu m-am văzut înconjurată de tot felul de nimicuri cu umbre însemnate. Nu era rodul nici unei imaginații, nu era vorba nici de atracția exercitată de supreal, ci de o despuiere sau îmbrobodire în care se drapase tot ce mă înconjura. Mă obișnuisem acum ca, de câte ori mă întorceam din oraș, să dau mai întâi o raită prin toată casa, verificând dacă nu intervenise vreo schimbare cât lipsisem.⁶

Procesul deportării, descrierea vieții în lagărul sovietic, condițiile și efectele muncii forțate, dar și eliberarea și întoarcerea acasă a lui Leopold Auberg – toate elemente ale dihotomiei „acasă” – străinătate – sunt rediate printr-o percepție exacerbată și o descriere deosebit de detaliată a unor lucruri care devin în mare măsură și ele protagoniste ale romanului *Leagănul respirației*. Este cazul „lopeții de inimă”, al bastei „albe ca zăpada”, al „pâinii obrazilor”, și, mai presus de toate al „îngerului foamei”, în jurul căruia sunt construite experiențele din lagăr, și care are rolul de a oferi stabilitate și constanță în acest univers haotic și dezolant:

Foamea-i totdeauna prezentă.
Fiindcă-i prezentă, vine cum vrea și când vrea.
Principiul causal e cârpăceala Îngerului Foamei.
Când vine, vine vârtos.
E cât se poate de limpede.
1 lopată cu vârf = 1 gram de pâine.

N-aș avea nevoie de lopata de inimă. Dar foamea mea nu se poate lipsi de lopată. Mi-aș dori ca lopata de inimă să fie unealta mea. Dar este stăpâna mea. Unealta sunt eu. Ea poruncește și eu mă supun. și totuși îmi este lopata cea mai dragă. M-am silit s-o plac. Sunt slugarnic fiindcă se-arată o stăpână mai bună cu mine când sunt supus și n-o urăsc.⁷

Dislocarea, părăsirea spațiului familiar, este de asemenea redată cu ajutorul relației divizate dintre oameni și lucruri, dintre cunoscutul țării de baștină și necunoscutul lagărului de

⁶ Id., pg. 35, trad. din lb. germană de Teodora Moraru

⁷ Müller, Herta: *Leagănul respirației*, Humanitas Fiction: 2010, București, Trad. din germană și note de Alexandru Al. Șahigian, pg. 84.

muncă forțată. Astfel, aspectul poetologic central al romanului este reprezentat de puternica simbolistică a lucrurilor, care definesc personajele. Este binecunoscut faptul că majoritatea oamenilor sunt dependenți de lucrurile pe care le posedă, acestea purtând o puternică încărcătură sentimentală. Acest aspect este redat deja din primele rânduri ale romanului: „*Tot ce am port asupra mea. Sau: Tot ce-i al meu port cu mine.*”⁸

Deosebit de importantă este și transformarea radicală și ireversibilă prin care trece personajul principal în decursul celor cinci ani de deportare, la baza căreia stă dihotomia familiar-străin cumulată cu condițiile vitrege, inumane din lagăr. Nevoia unei evadări din universul strămt și înțesat de interdicții al familiei și al orașului natal este înlocuită, odată cu întoarcerea acasă, de constatarea că prelucrarea experiențelor traumatizante este imposibilă și că acestea îl vor urmări pe tot parcursul existenței. Astfel, propoziția rostită de bunica lui Leopold în debutul romanului („ȘTIU CĂ TE VEI ÎNTOARCE”⁹) devine un fel de laitmotiv, făcând trimitere la cercul pe care îl parcurge personajul principal.

Lagărul se transformă astfel în delta propriei vieți, într-un paradoxal acasă, căci reîntors în casa părintească, tânărul nu se mai regăsește, libertatea fiindu-i refuzată în continuare:

Nimic n-avea legătură cu mine. Eram închis în mine și dat afară din mine – lor nu le aparțineam, și mie îmi lipseam.

(...) Acum eram un om schimbat. Știam unii despre alții cum nu mai suntem și nu vom mai ajunge niciodată. Să fii străin e, cert, o povară, dar să te simți străin într-o imposibilă apropiere – e-o povară peste poate. Capul îl țineam în valiză, respiram rusește. Nu voiam să plec, și miroseam a depărtare.¹⁰

În cea mai nouă operă a scriitoarei bănățene, *Mein Vaterland war ein Apfelkern* (*Patria mea era un sâmbure de măr*), de fapt transcrierea unui dialog cu lectorul austriac Angelika Klammer, Herta Müller oferă cititorilor o privire de ansamblu în culisele procesului de creație, insistând asupra importanței percepției, a „privirii străine” și a transfigurării literare a informațiilor percepute prin intermediul senzorialilor corporali.

Primele întâlniri cu străinul în copilăria autoarei au loc pe câmp, la trecerea trenurilor cu navetiști înspre și dinspre orașul Timișoara. Fetița timidă și retrasă, care trebuie să păzească vacile, dialoghează cu plantele, le dă nume și își imaginează povești ale căror protagoniste sunt acestea. Apoi, la trecerea trenului, scoate din buzunar batista curată, împachetată cu grijă, făcându-le semne celor din vagoane.

Străinul este prezent de asemenea în povestirile mamei, deportată într-un lagăr sovietic de muncă silnică la vârsta de douăzeci de ani. Întoarsă în satul natal, după cinci ani de zile, existența Katharinei nu mai poate fi cea dinainte, lagărul lăsând urme adânci asupra psihicului. Cel mai evident simptom îl reprezintă „complicitatea cu cartoful”, cum o numește Herta Müller, leguma devenind un laitmotiv, o metaforă a foamei: copilul era certat, chiar bătut cu o cruzime ieșită din comun dacă nu reușea o decojire „economică” a cartofului.

Aceeași „complicitate cu cartoful” se observă la Oskar Pastior, care, întors din lagăr, mănâncă într-un mod lacom, cu un apetit ieșit din comun, întorcându-se în timp, în lagărul sovietic, unde „îngerul foamei” îi făcea viața un calvar.

Un alt aspect al conceptelor de „străin” și „străinătate” îl reprezintă numeroasele forme de superstiții rurale, cu care autoarea a fost confruntată încă din fragedă copilărie. Un exemplu în acest sens îl reprezintă „diavolul din oglindă”, un simbol care se regăsește și în

⁸ id, pg. 5.

⁹ Id, pg. 12.

¹⁰ Id, pg. 30.

titlul uneia dintre cele mai importante lucrări teoretice ale autoarei bănăţene, *Der Teufel sitzt im Spiegel: wie Wahrnehmung sich erfindet*¹¹. Avertizarea bunicii asupra faptului că o privire prea lungă în oglindă „nu se cade“, deoarece diavolul îţi va fura sufletul, declanşează în interiorul copilului un mecanism de auto-apărare, care îi permite să filtreze informaţiile percepute prin simţuri, dându-le o altă formă. Este cazul plantelor şi animalelor întâlnite în periplurile pe câmp, care devin oglinzi ale vieţii interioare, dar şi a obiectelor de zi cu zi, care îşi pierd semnificaţia concretă, devenind simboluri abstracte. Aceste simboluri apar mai cu seamă în cadrul trilogiei de romane a autoarei bănăţene, compusă din *Încă de pe atunci vulpea era vânătorul*, *Animalul inimii* şi *Astăzi mai bine nu m-aş fi întâlnit cu mine însămi*.

Odată cu strămutarea la oraş, unde adolescenţa bănăţeană îşi părăseşte mediul familiar, rural, fiind confruntată cu străinul, cu noul, concepte care se regăsesc mai cu seamă în eseurile din volumul *Regele se-nclină şi ucide*. La vârsta de cincisprezece ani învaţă limba română, o limbă străină până atunci datorită universului închis al copilăriei, unde nu se vorbea decât dialectul şvăbesc. Herta Müller ajunge să îndrăgească într-atât limba română, în special linia melodioasă şi proverbele acesteia, care conţin imagini puternice. În interviul acordat Angelikăi Klammer, ea afirmă următoarele:

Da, limba română scrie împreună cu mine. Bineînţeles că este un lucru decisiv faptul că am învăţat-o așa târziu. În sat nu erau români, şcoala era în germană. Aveam limba română de trei ori pe săptămână, ca limbă străină, în afara acestor ore nimeni nu vorbea limba română. Aveam cincisprezece ani când m-am mutat la oraş [Timişoara, nota auctoris]. Liceul era tot în germană, însă peste tot, în afara orelor de curs, se vorbea doar limba română. (...) În viaţa de zi cu zi eram învelită în limba română. Şi cu cât ascultam mai mult această limbă, cu atât mai mult îmi plăceau imaginile, expresiile idiomatice, înjurăturile lungi şi dramatice, numeroasele nuanţe ale diminutivelor, de la cinic la sentimental, superstiţiile.¹²

Astfel, în plan stilistic, limba română, străină la început autoarei bănăţene, devine una dintre sursele importante de inspiraţie, conferindu-i scrierii prospeţime şi dinamism. Herta Müller aminteşte foarte des în operele sale influenţa cânteceleur populare, a doinelor sau a variantelor culte, cântate de Maria Tănase, de un lirism şi o trăire impresionantă, despre care aminteşte în eseurile volumelor *Regele se-nclină şi ucide* şi *Immer derselbe Schnee und immer derselbe Onkel* [ro: *Mereu aceeaşi zăpadă şi mereu acelaşi unchi*, trad. din germ, n.aut]

Opoziţiile conceptuale „familiar-străin”, „cunoscut-necunoscut”, „acasă-străinătate” ocupă un loc deosebit de important în operele scriitoarei româno-germane, fiind străbătute de puternice elemente autobiografice.

Odată cu părăsirea spaţiului familiar, reprezentat de satul arhaic şvăbesc din Banat şi emigrarea într-o ţară străină, se observă o schimbare a percepţiei, individul este confruntat cu un amalgam de senzaţii noi, care creează confuzie, anxietate, ducând în final la inadaptare.

„Privirea Străină”, căreia autoarea îi alocă un întreg eseu, constituie o componentă deosebit de importantă a creaţiei acesteia, constituindu-se în acelaşi timp într-un element de reflexie asupra propriei opere. Pentru Herta Müller, conceptul de „străin” nu reprezintă opusul unui lucru „cunoscut” ci al unuia „familiar”, în sensul că şi un lucru cunoscut poate deveni străin în urma unor circumstanţe potrivnice, ca de exemplu ostilitatea mediului social al

¹¹ Müller, Herta: *Der Teufel sitzt im Spiegel: wie Wahrnehmung sich erfindet* [ro. *Diavolul sălăşluieşte în oglindă: cum se inventează percepţia*, trad. Teodora Moraru], Ed. Rotbuch, Berlin, 1991, prima ediţie.

¹² Müller, Herta: *Mein Vaterland war ein Apfelkern. Ein Gespräch mit Angelika Klammer*, Carl Hanser Verlag: München, 2014, pg. 84

satului șvăbesc, marcat de reticența exacerbată la tot ce înseamnă „nou” sau „necunoscut”, sau a practicilor inumane ale Securității de distrugere a intimității, a spațiului privat.

La acestea, se adaugă ruptura iremediabilă odată cu părăsirea forțată a mediului familiar și deportarea în lagărul de muncă silnică din fosta Uniune Sovietică unde sub influența condițiilor vitrege, inumane, are loc o transformare radicală și ireversibilă, cu puternice implicații psihologice.

În concluzie, se poate afirma că „străinul” și „străinătatea” se formează la Herta Müller pe de o parte din lucruri deja cunoscute, pe de altă parte datorită contactului cu un mediu nou, ostil, care nu permite asimilarea individului, acesta rămânând un inadaptat, pendulând permanent între „aici” și „acolo” între „cunoscut” și „necunoscut”.

Bibliografie

Surse primare

Müller, Herta *Der fremde Blick oder Das Leben ist ein Furz in der Laterne*, Göttinger Sudelblätter, ed. von Heinz Ludwig Arnold, Wallstein Verlag, a 3-a ediție, 2009.

Müller, Herta *Der Fuchs war damals schon der Jäger*. Fischer Taschenbuch Verlag: Frankfurt am Main, 2009, 4. Auflage

Müller, Herta *Der König verneigt sich und tötet*, Fischer Taschenbuch Verlag: Frankfurt am Main, Okt. 2009, 4. Auflage

Müller, Herta *Der Teufel sitzt im Spiegel: Wie Wahrnehmung sich erfindet*, Rotbuch Verlag: Berlin, 1991

Müller, Herta *Herztier*, Fischer Taschenbuch Verlag: Frankfurt am Main, 2009, 5. Auflage

Müller, Herta: *Mein Vaterland war ein Apfelkern. Ein Gespräch mit Angelika Klammer*, Carl Hanser Verlag: München, 2014

Müller, Herta: *Niederungen*, Kriterion Verlag: Bukarest, 1982

Müller, Herta: *Der Teufel sitzt im Spiegel: wie Wahrnehmung sich erfindet*, Rotbuch Verlag: Berlin 1991

Müller, Herta: *Animalul inimii*. Traducere de Nora Iuga, ediția a 2-a, Polirom: Iași, 2006

Müller, Herta: *Călătorie într-un picior*. Traducere din germană de Corina Bernic. București: Humanitas Fiction, 2010

Müller, Herta: *Leagănul respirației*, Traducere și note de Alexandru Al. Șahigian, Humanitas Fiction: București, 2010

Müller, Herta: *Ținuturile Joase*, Traducere și note de Alexandru Al. Șahigian, Humanitas Fiction: București, 2012

Surse secundare

Arnold, Heinz Ludwig *Text und Kritik. Zeitschrift für Literatur* Heft 155. Herta Müller, Juli 2002, Richard Boorberg Verlag GmbH & Co: München

Bauer, Karin (Hrsg.) / Eke, Norbert Otto *Ethik und Poetik im Werk Herta Müllers*, Lang: Frankfurt, 2011

Bozzi, Paola *Der fremde Blick. Zum Werke Herta Müllers*, Königshausen & Neumann: Würzburg, 2005

Grün, Sigrid *"Fremd in einzelnen Dingen": Fremdheit und Alterität bei Herta Müller*, Ibidem-Verlag: Stuttgart, 2010

Haupt-Cucuiu, Herta *Eine Poesie der Sinne: Herta Müllers 'Diskurs des Alleinseins' und seine Wurzeln*. Igel Verlag Literatur und Wissenschaft: Hamburg 1996

Köhnen, Ralph (Hrsg.) *Der Druck der Erfahrung treibt die Sprache in die Dichtung : Bildlichkeit in Texten Herta Müllers*, Lang: Frankfurt am Main, 1997

Ost-West-Identitäten und -Perspektiven : deutschsprachige Literatur in und aus Rumänien im interkulturellen Dialog / hrsg. von Ioana Crăciun, George Guțu, Sissel Laegreid. IKGS Verlag (Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas : Wissenschaftliche Reihe ; 123): München, 2012

Cercetare finanțată prin FONDUL SOCIAL EUROPEAN, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Axa prioritară nr. 1 „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”, Domeniul major de intervenție 1.5 „Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”, Titlu: „**MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală**”, Contract: POSDRU 159/1.5/S/137832.